

Annona

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar  
Kerényi Károly Szakkollégium  
Pécs, 2002

A kötet megjelenését a Pécsi Tudományegyetem Rektori Hivatala, Kiadói Bizottsága, Bölcsészettudományi Kara, Jakabhegyi úti Kollégiuma, BTK Hallgatói Önkormányzata, a Kékkúti Ásványvíz Rt. Alapítvány, a British American Tobacco, a Magyar Soros Alapítvány, az Oktatási Minisztérium – korábban: Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta.

Válogatta, szerkesztette, az előszót írta:  
Jankovits László, Vankó Annamária, Somogyi Judit

A tanulmányokat lektorálta: Boros János, Erős Ferenc, Gál Béla, Heidl György, Hetesi István, Kálmán C. György, Kappanyos András, Nagy Ilona, Orbán Jolán, P. Müller Péter, Weiss János.  
Lelkiismeretes munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

© A szerzők, 2002  
© A szerkesztők, 2002  
Minden jog fenntartva.

## Tartalom

Részlet egy levélből .....	7
Előszó .....	9
Leiszter Attila: Nüsszai Szent Gergely időszemléletéről és Történelemfölfogásáról .....	11
Németh Csaba: „Mensa igitur, scriptura” Középkori egzegézis és izomorfia. ....	31
Lengvári István: A lussoniumi gabonavermek mint a késő-római gazdálkodás emlékei .....	49
Varga Szabolcs: Egy Mohács után felemelkedett nemesi család karrierjének kezdetei 1526–1541 között. A Devecseri Choronok. ....	58
Szommer Gábor: James Lancaster és az első angol utazások a Távol-Keletre .....	66
Varga Enikő: „A dolgok látképe” Polémiák a 17. századi németalföldi képi reprezentációról. ....	74
Somogyi Judit: Iratok a Somogy megyei vallási viszonyok történetéhez (1717–1723) .....	86
Kruzslicz Anita: A szintézis formái Schelling korai műveiben .....	105
Szívós Andrea: Magyarországi nőnevelés (1850–1888) .....	112
Vörös Andrea: A dualizmuskori Magyarország borkereskedelme, különös tekintettel az állami gazdaságpolitikára .....	124
Trombitás Judit: Transzformációk. Egy Turgenyev elbeszélés a gogoli és a puskini hagyományban. ....	133
Juhász Katalin: Szerkezeti és szemantikai párhuzamok Lev Tolsztoj: <i>Gazda és cseléd</i> és Puskin: <i>Ördögök</i> című művében .....	142
Györök Edina: Genealogikus vágy és reflexív transzformáció a koraromantikától Heideggerig .....	149

Katona Gábor: A heideggeri Sein zum Tode és Rorty metastabilitása .....	161
Danka István: A filozófia végeiről. Rorty és Habermas Hegel-fenoméjje. ....	170
Böhm Gábor. Dekonstrukció: irodalom(elmélet) és/vagy filozófia? .....	175
Stachó László: Pszichológia és interdiszciplinaritás: beváltak-e Piaget régi jóslatai a lélektan jövőjéről? .....	194
Szabó Tímea: Jóra vágyani? A pszichoanalízis etikai következményeiről. ....	200
Kiss Gábor Zoltán: A kritika feladata a legkülönbélebb jelenkorokban. Az alkotó, és kritikus tevékenység megítélése Arnoldtól a formalizmus utánig. ....	205
Patonai Anikó Ágnes: Kaland a Formával: posztmodern, dráma, szintézis ....	216
Vankó Annamária: Erdély Miklós művészetelméletének néhány kulcsfogalma .....	223
Besze Barbara: A hős Pepin és társai, avagy a <i>hetvenkedő katona</i> toposza .....	236
Vári György: A kísértetről. Marxtól Mózesig. ....	254
Gábor Lívia. Gilles Deleuze – Film és filozófia. ....	266
Csekő Csilla: Vegetarianizmus – táplálkozásnéprajzi szempontból. Egy család vegetáriánus táplálkozása. (Esettanulmány) .....	273
Gergely Erzsébet: Válságban az egyház. Valóban válságos a római katolikus egyház helyzete? .....	287
Horváth Gergő: A Folklor folklórjának néhány vonása – kutatás szelet .....	296
A Szakkollégium tagjai (1993–2002) .....	305
A Szakkollégium meghívott előadóinak előadásai (1993–2002) .....	309
A Szakkollégium tagjainak előadásai (1993–2002) .....	314
A Szakkollégium tagjainak OTDK eredményei .....	321

Horváth Gergő

## A Folklór folklórájának néhány vonása\*

– kutatás-szelet –

A cím első megközelítésre zavaró kép(-zet, -zavar, -telenség stb.)-et takarhat, hiszen a szinte négyzetre emelt folklór-fogalom, melynek egyik fele még nagybetűs is, sehogy sem illene bele a köznapi gondolkodás „folklór”-sémájába. Ez ugyanis több lényeges ponton is eltér a tudományos folklór-modellektől – ezzel ugyan még nem mondtunk volna túlságosan újat –, de legalább annyiban össze is ér velük. Ez az írás semmiképp nem vállalkozhat arra, hogy bemutassa a *folklór* tudományos fogalmát, főképp, mert a fogalmat illetően a tudományon belül sincs egyértelmű konszenzus: ahány iskola, irányzat, annyiféle folklór-paradigma létezik.<sup>1</sup> Helyette a köznapi gondolkodás folklór-képét feltárni igyekvő kutatásba próbál betekintést nyújtani, valamint rávilágítani néhány olyan pontra, ahol a köznapi és a tudományos folklór-modell összeér.

2000. szeptemberében *Halmai Róberttel* 22, hosszabb-rövidebb interjút készítettünk *véletlenszerű mintavétel* alapján Pécs forgalmas helyein. Az interjúk csak részben voltak irányítottak: arra voltunk kíváncsiak, hogy egy későbbi, országos, reprezentatív mintavételen alapuló közvélemény kutatásban milyen kérdéseket lehetne feltenni. A kutatás a „néprajzzal” kapcsolatos közvéleményt illetve közvélekedést próbálja meg feltárni, elsősorban az emberek attitűdjein és ismeretszintjén keresztül. Az „első körben” hat kérdést tettünk fel: (1) *Mi jut eszébe arról, hogy „néprajz”?* (2) *Hol találkozott „néprajzzal”?* (3) *Ismer-e valakit névről/személyesen, aki „néprajzzal” foglalkozik?* (4) *Fontos „néprajzzal” foglalkozni?* (5) *Ha kutató lenne, milyen témával foglalkozna? Milyen kutatási témát javasolna lakóhelyén egy kutatónak?* (6) *Mi jut eszébe arról, hogy „folklór”?* Végül hetedik pontként személyes adatokra kérdeztünk rá (kor, végzettség, foglalkozás, lakóhely), ezek a válaszok rétegzettségéhez nyújtanak fontos információkat. Az interjúkat diktafonnal rögzítettük, így lehetséges volt a szituáció szabad kezelése, a kérdések csak a riport menetének vázát jelentették.

A riportokat, lejegyzésük után, kérdésről kérdésre haladva kódoltam – adatrögzítési egységnek az illető kérdésre kapott választ tekintettem, különösen nagy hangsúlyt fektetve a használt szavakra, kifejezésekre. Az így kirajzolódó bináris értékek szerinti táblázatok alapján lehetővé vált az adatok kvantifikálása, s az áttekinthető értékeloszlás szerint egyes követ-

---

\* Elhangzott, a 2001. március 30. és április 1. között megrendezett, I. Kerényi Konferencián. (A szerk.)

<sup>1</sup> Lásd Hermann Bausinger: *A folklór és az alázott műveltségi javak*. In: *Az újrarájzolt nép*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1982, 97–113. Folkloristica 7. valamint Richard M. Dorson: *Concepts of folklore and folklife studies*. In: uő (ed.): *Folklore and Folklife*. The University of Chicago Press, London–Chicago, 1972, 1–50.

keztetések levonása. A táblázatok sorait az egyes adatközlők jelentik, oszlopait pedig a gondolkodási kategóriákat sejtető szavak, kifejezések, illetve más jellemzők.

Az ímént igen nagy vonalakban felvázolt módszer leginkább két teoretikai iskola elméleti megfontolásain alapul. Az egyik a fenomenológiai indíttatású tudásszociológia<sup>2</sup> irányzata, a másik pedig a részint az előbbiből kinövő kognitív antropológia<sup>3</sup> illetve, a hozzá meglehetősen közel álló etnometodológia.<sup>4</sup> A kognitív antropológia jól ismert módszere, hogy a nyelven, a beszélő által használt nyelvi kategóriákon keresztül tárja fel a tudat szemantikai mezejét. Így tesz például Roy D'Andrade, amikor a lélek népi modelljét vizsgálja irányított interjúkon keresztül.<sup>5</sup> Az általa a gondolkodási modellek vagy sémák jellemzőiként számba vett sajátosságok, úm. egy társadalmi csoport általi interszubjektív megosztottság, kevés konceptuális objektum, a sémák közötti hierarchikus szerveződés stb., kísértetiesen emlékeztet az alapvető fenomenológiai írásokban jellemzett „életvilágra”, illetve a „tudomány előtti gondolkodásmódra”, valamint a későbbiekben gyakran csak „fenomenológiai horizontként” emlegetett tudati mezőre.<sup>6</sup>

A válaszokat leképező táblázatok a fenti sémákat mutatják, úgy ahogyan azok az egyes adatközlők gondolkodásában szerveződnek. Minden jellemvonás, amit az egyes szerzők a „tudományelőtti-pontatlan gondolkodásmódnak”<sup>7</sup>, vagy „köznap gondolkodásnak”<sup>8</sup> tulajdonítanak, tetten érhető az általunk elemzett anyagban. Ha D'Andrade nyomán a „néprajz népi modelljét” jellemezzük, – csak a legfontosabbakat kiragadva – többek között kiderül, (i) az egyes válaszok tényleg kevés konceptuális objektumot tartalmaztak (leginkább 2–4-et, de legfeljebb 6-ot) (ii) az egyes elemek között (sokszor egyáltalán) nincs feltétlenül logikai összefüggés vagy megfelelés (iii) az alkalmi meghatározások közt nagyon sok a meghatározatlan „magától értetődés”.

Kutatásunk szempontjából mindezeknél érdekesebbek és fontosabbak a tartalmi elemek, hogy pontosan miket, milyen fogalmakat, minőségeket tartalmaznak a konceptuális objektumok. Tekintettel a tartalmi korlátokra, csak a legfontosabbakat emelem ki. Mindenekelőtt megemlítenő (1) az ismeretek alacsony szintje. Őt adatközlő határozta meg a néprajzot

---

<sup>2</sup> Lásd Alfred Schütz: *A fenomenológia néhány vezérfogalma*. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984, 96–117.; Alfred Schütz: *A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése*. In: Uo.: 159–177.; Alfred Schütz – Thomas Luckmann: *Az életvilág struktúrái*. In: Uo.: 269–320.; Peter L. Berger – Thomas Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*. Jószöveg, Budapest, 1998.; Felkai Gábor: *Bevezetés. Kordiagnózis, tudásszociológia, tudományos politika*. In: uő (szerk.): *Mannheim Károly. Új Mandátum*, Budapest, 1999, 7–85.; Wessely Anna: *A tudásszociológia mint interpretáció-elmélet*. *Janus* I. 1986/ösz. 11–35.

<sup>3</sup> Dorothy Holland – Naomi Quinn (eds.): *Cultural models in Language and Thoughts*. Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1987.; Pléh Csaba – Győri Miklós: *Kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest, 1998.

<sup>4</sup> Lásd Harold Garfinkel: *Mi az etnometodológia?* In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció 2*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1978, 173–202.; Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég, Budapest, 1995.

<sup>5</sup> Roy D'Andrade: *A folk model of the mind*. In: Holland – Quinn: i.m.: 112–148.

<sup>6</sup> Az egyik legjobb magyar összefoglalását lásd Hernádi Miklós: *Fenomenológiai törekvések a szociológiában*. In: uő (szerk.): i.m.: 9–42.

<sup>7</sup> Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz, Budapest, 1996.

<sup>8</sup> Pl. Wardhaugh: i.m.

valamiféle művészeti tevékenységként, mely lehetett a „nép” életének megörökítése, de „népi rajzolás” is. Húsz válaszdoból tizenegyen egyáltalán nem ismertek néprajzkutatót, hatan tudtak megnevezni névről valakit (de főleg olyat, akiről feltételezték, foglalkozik, foglalkozott néprajzzal, mint például *Vásárhelyi László*, az egykori *Ki Mit Tud?* zsűrijének tagjaként, Bartók Béla stb.), négyen pedig valamilyen, néven nem nevezett, (főként tanár) ismerősükre gondoltak. Fontos azonban megjegyeznünk, az alacsony ismeretszint nem róható fel hiánysággként, a „néprajz” kérdése ugyanis a legtöbb ember számára egyáltalán nem problematizálódik mindennapi életében, ezért nincsenek rögtön felhasználható, jól körülhatárolt fogalmaik róla. Az egyes kérdéseket illetően csak sokszoros implikáció után kerülnek elő olyan kifejezések, melyek a néprajzzal foglalkozóknak akár teljesen szokványosak is lehetnek.

Ennél azonban fontosabb az, ahogyan (2) a néprajzot tárgyként, jelenségkörként általában definiálják. Csak négy esetben említették meg, hogy tudományról van szó, sokkal inkább különféle jelenségeket (a bölcsességektől kezdve, a népzenén át egészen a „kultúráig”) említettek, amelyek széles skálája nagyfokú (3) fogalmi diffuzitásról árulkodik. Nem lehetne ekkora anyag alapján megtalálni az „átlagot”. Sokkal feltűnőbb viszont a nagyfokú meghatározatlanság: az „ilyen”, „ilyesmi”, „hát olyan” stb. kifejezések magas száma, továbbá, hogy a különféle jelenségekről számot adva, nem határozzák meg, milyen helyhez, időhöz, vizsgált emberekhez kötődik. Ez nem azt jelenti azonban, hogy a közfelfogásban a néprajz bármit, bármikor, bárhol vizsgálhat. Amikor mégis definiálják, vidékhez (faluhoz) és elsősorban a múlthoz kötik. A többi esetben pedig azért nem határozzák meg, mert a válasz evidensnek tűnik. Ez a jelenség az interszubjektív tudásra, a világ interszubjektív tapasztalatára vezethető vissza.<sup>9</sup> Az ilyen kifejezések voltaképpeni jelentését, „racionális” helyi értékét „ismertetőnek és hallgatónak az a hallgatólagos egyezsége biztosítja, hogy mindketten kölcsönösen odaértik mindazt, aminek kimondatlanul is érthetőnek kell lennie.”<sup>10</sup> Végső soron ez az alapja a (4) fogalmi differenciálatlanságnak.

Végül megemlíteném (5) a fogalmi szint, a már tárgyiasult, képileg objektívalódott gondolatok egymáshoz való inkoherenciáját. Ez akár egyetlen kérdésre adott válaszban is megmutatkozhat, de még inkább nyilvánvalóvá válik, ha a különböző kérdésekre adott válaszokat együttesen vizsgáljuk. A következő, esetlegesen kiemelt, de nagyon szemléletes interjúrészletben jól megragadhatóak az eddig leírtak:

*HR: ...mond-e önnek valamit az, hogy néprajz?*

Kapcsolja ki... Én a néprajzot úgy képzelem el, hogy a gyerekek amit csinálnak és a felnőttek is, de, hát én nem tudom ezt jól meghatározni, szakszavakkal, nem vagyok néprajzos...

*HR: Nem is kell... Ahogyan Ön gondolja.*

Ahogy én gondolom. A néprajz az, amit az óvodásoktól kezdve a felnőttekig, csinálnak. Ezt én úgy képzelem el. Az a néprajz, aki nem tanulta, tehát, na, hogy mondják azt, autodidakta? Úgy képzelem, hogy ez, ez a néprajz.

*HR: És ők mit csinálnak például?*

Például, mit tudom én, egy falusi gyereket mondjuk, akkor az lerajzolja a, lefesti, lerajzolja a kerítést, vagy a kacsát, vagy a disznókat, vagy ilyesmit. Vagy mit tudom én, amikor ő jön

<sup>9</sup> V.ö. D'Andrade: i.m.: 113.

<sup>10</sup> Garfinkel: i.m.: 181.

haza iskolából, hogy képzeled el, hogy ő milyen... Elképzeled el lehet azt is, hogy hátán a táskával, jön hazafelé, ő olyan, vagy a barátnője, vagy a mit tudom én. Lehet, hogy én ezt nem jól tudom. Valószínű nem jól tudom, mert én nemigen foglalkoztam ilyenekkel.

*HR: És ön hol és mikor találkozott ilyen dolgokkal, amit néprajznak tart?*

Hát én pont nálam találkoztunk. Csinálták a liftet és a szerelő azt mondja, hogy nem tudja a gyereket hova tenni, elhozhatja? El. Na jó, hát mi legyen a gyerekeknek, itt van a festékek, itt vannak, és azt mondja, ő addig fest. Festhet? Jó. Persze. És akkor lefestett bennünket, ahogy az asztalnál ülünk, és fogjuk a poharat és iszunk. Na ilyen tapasztalatom van. Mert mi nem mondtunk a gyerekeknek semmit se, és hát ha a népről van szó, akkor ő is a népnek egy kis láncszeme, gondolom én, hogy ez így van. Aztán hogy ez-e a néprajz, vagy másképp kell meghatározni, erre nem merek válaszolni.

*HR: És Ön ismer valaki kutatót, névről, aki ezzel foglalkozik?*

Nem.

*HR: És Ön szerint fontos ezekkel foglalkozni fontos, hogy egy kutató ilyeneket kutat?*

Hát hogyne, hát hogyne. Hát onnét kezdődik. Hát hogy ha az óvodában nem kezdik el tanítani a gyerekeket fölfelé, akkor én nem tudom a múltamat. Ha nem tudom a múltamat, nem tudom a jelenemet. Nem tudom, honnan jöttem. Ki voltam.

\*

Mielőtt tovább lépnénk a kutatás másik ágába való betekintéshez, egy másik forráscsoport vizsgálatához – hogy hol ér össze a köznapi és a tudományos gondolkodás – érdemes röviden eltöprengeni azon, miért van, miért lehet jelentősége a „néprajz” népi modelljének módszeres feltárása.

Az eddigiekből már kiderült, a *Folklór folklórja* alatt azokat az értelemtétegeket értem, amelyek a „folklórra”, mint olyanra rakódtak. Nem kétséges ugyanis, hogy a szóhoz a köznyelvben egy sajátos, intézményesült jelentés társul. Csakúgy a néprajzhoz, amely – meghatározását erősen sarkítva – a mindenkori folklórral foglalkozó tudomány. A köznapi tudásban hozzákapcsolódó kép azonban még egyszerűbb: az iménti definícióhoz képest még a „mindenkori” is eltűnik, marad a „folklór”.

Claude Karnoouh francia etnológus írja egy tanulmányában: „Először is fel kell tennünk a kérdést, mi is nevezhető folklór-jelenségnek? A kérdés teljes *naivitása* arra kényszerít bennünket, hogy ismételten rákérdezzünk a sokféle alakban megnyilvánuló jelenségre, hiszen legalább egy évszázada már annak, hogy *mindenféle népies és paraszti megnyilvánulást* folklór tényként könyvelünk el. Bármikor és/vagy bárhol is kerüljön rájuk sor, azoknak a sajátos jelenségeknek az osztályába soroljuk be ezeket is, ahova a *mintegy természetiként adott dolgok, a magától értetődő evidenciák* tartoznak és a besorolás alapfeltételeit illetően semmiféle kétségnek nem adunk teret.”<sup>11</sup>

Ez a Karnoouh által megidézett jelenség-osztály, amit a „mintegy természetiként adott dolgok”, „a magától értetődő evidenciák” alkotnak, az a terület, amit a fenomenológiai

---

<sup>11</sup> Claude Karnoouh: A folklór felhasználásáról avagy a „folklorizmus” átváltozásairól. *Ethnographia*. XCIV. 3. 442–447. 443 (kiemelés tőlem – H. G.)



ihlettségű társadalomtudományi és filozófiai irányzatokban *életvilágnak* neveznek.<sup>12</sup> Ebben, az ember alkotta valóságban, rögzítettek azok a jelentések, amelyek az ember mindennapi tapasztalata mögött meghúzódnak. Itt vannak lefektetve az intézményesült jelentések, szerepek, kulturális minták és modellek. Ez az emberek közti közmegegyezések terepe, erre vonatkozik az a mindennapi tudás, amit az emberek a nyelvvel, a nyelven keresztül és a szocializációval sajátítanak el. Ez az ember közvetlen és megtapasztalt környezete, ebben találhatóak azok a tárgyak, amelyeket fájknak, buszoknak stb. ismerünk, ebben esik az eső, ebben élünk együtt embertársainkkal, akik ezt a világot – feltételezzük – ugyanúgy látják, tapasztalják, mint mi magunk.<sup>13</sup> Nem csak a tárgyak tartoznak ebben a külső világba, hanem a szabályok is, mindenekelőtt az a bonyolult szabályrendszer, amit a tudósok kultúrának neveznek. Az életvilág részeként a kultúra foglalja magában a jelentéseket, beállítódásokat, preferenciákat, amelyek a „valóságra” vonatkoznak. Kultúra nélkül azonban nehezen elképzelhető a valóság fogalma, ezért az ember annak a kultúrának a foglya, aminek létrehozásában, folyamatos újratemtésében, fenntartásában maga is részt vesz. Ezért mondja Clifford Geertz, hogy az ember „a jelentések maga szötte hálójában függő állat”<sup>14</sup> s hálóként a kultúrát ábrázolja. Az ember, a mindenkori emberi közösség ugyanis, akár egy pók, a külső világból kiszakított saját terepnumot épít magának, egy saját valóságot, egy saját életvilágot.

A kultúra határait át nem lépve, csak ez a valóság ismerhető meg egy szubjektum számára. Az, hogy az egyes emberek nem magán-világokban élnek, hanem egy összehangolt, többé-kevésbé azonosnak ismert és azonosan tapasztalt világban, a nyelvnek köszönhető. A nyelv ugyanis az, amely a közös tapasztalatot, az adott világban való élethez szükséges jelentéseket, fogalmakat közvetíti – ami a világba, társadalomba, kultúrába belenevelődő ember számára megszervezi a világot.<sup>15</sup>

Erre utal a nyelvi relativitás elméletének egyik alapítóatyja, Benjamin Lee Whorf is: „Azokat a kategóriákat, amelyeket elkülönítettünk a jelenségek világából, nem azért találjuk ott, mert minden megfigyelőnek kiszúrják a szemét, ellenkezőleg, a világ a benyomások kaleidoszkópszerű mozgásában mutatkozik meg, amit értelmünknek kell szervezetté tennie. [...] Lényegében azért szeleteljük fel, szervezzük fogalmakba a természetet és tulajdonítunk jelentőséget annak, aminek tulajdonítunk, mert részesei vagyunk egy – a szervezés módjára vonatkozó – egyezménynek, amely egész közösségünkben érvényes és nyelvünk sémáiba van kodifikálva. Az egyezmény természetesen implicit és kimondatlan, de kikötései abszolút kötelezőek.”<sup>16</sup>

Sapir és Whorf követőin túl többek között a fenomenológiából kinövő tudásszociológia képviselői, de még Roland Barthes is azt vallják, hogy a mindennapi tudás képzetei – melyekből Barthes a *Mitológiákban* többet elemez is – a nyelvre vezethetők vissza.<sup>17</sup> A nyelv tehát, mint láttuk, nem csupán az emberek közti kommunikáció eszköze. A nyelv miközben közvetíti, objektiválja is a tapasztalatokat. A nyelv az, amely ellátja az egyéneket azzal a tudáskészlettel, melynek alapján a világ értelmes egésznek látszik. A nyelv szállítja a

<sup>12</sup> Lásd Schütz – Luckmann: i. m.

<sup>13</sup> V.ö. Berger – Luckmann: i. m.; Schütz: i. m.; Schütz – Luckmann: i. m.

<sup>14</sup> Clifford Geertz: *Sűrű leírás*. In: uő: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 172.

<sup>15</sup> V.ö. Wardhaugh: i. m.: 226–228.

<sup>16</sup> Idézi Wardhaugh: uo.: 194.

<sup>17</sup> Roland Barthes: *Mitológiák*. Európa, Budapest, 1983.; Berger – Luckmann: i. m.

rendet és azt a tudást is, amellyel a társadalom tagjai képesekké válnak ebben a nyelv által kijelölt koordináta-rendszerben elhelyezni önmagukat is – a nyelv az, ami a világ kaleidoszkóp-szerű rendetlenségéből összefüggésekben megismerhető valóságokat és egyúttal életvilágokat terem.

A nyelv ugyanakkor és ugyanúgy az általunk megismerhető életvilág része: tárgya-sultnak látszik, még mielőtt az ember megjelenne a színen. Ezért van kényszerítő ereje is: az egyénnek el kell sajátítania, máskülönben nem válik részesévé a világnak, a közösségnek, a társadalomnak. De elsajátításának hatása, egy nyelv tudása, akár a szocializáció, vagy a „civilizáció” hatása, nem korlátozódik pusztán az egyének közti interakciókra, társasági helyzetekre, kiterjed azokon túlra is. A nyelv integráló ereje akkor is működik, ha épp nem beszélünk senkivel. A nyelv által közvetített kategorizációs, tipizációs sémák elsajátításakor internalizálódnak, a világszemlélet alapvető struktúrájává válnak.<sup>18</sup>

Ez az oka, hogy evidenciának tetszhet, mit jelentenek bizonyos szavak, így mit a „néprajz” és mit a „folklor”. Felvetődhet a kérdés, mi köze a hétköznapi jelentésekhez egy „néprajzosnak” (legyen egyetemi hallgató, vagy akár tudós)? Erre a kérdésre csak kérdéssel lehetne válaszolni: a néprajzos vajon nem ugyanazt a hétköznapi nyelvet használja? És ha igen; ha nem teszi egyértelművé a jelentés megváltozását és a változás mibenlétét, vajon nem a korábbi jelentést termeli újjá, fenntartva ill. újraalkotva ezzel a néprajz korábbi képét, a világ idevonatkozó szeletét? Ezért írja Hernádi Miklós, „[...] nem az teszi a teoretikust, hogy lelti a természetes logika előfeltevéseit (ezt amúgy sem tudná megcselekedni), hanem az, hogy tud róluk, számol velük, stúdiúhához tartozó feladatként rendszerezi, explikálja őket.”<sup>19</sup> De ahhoz, hogy „explikálni” tudjuk a „magától értetődő” jelenségeket és jelentéseket, a „természetes logika előfeltevéseit”, ténylegesen számba kell venni jelentésváltozatainak azon részeit, amelyek a közgondolkodást, a köznyelvi használatot ténylegesen jellemzik, uralkodnak.

A néprajz „bevett” jelentésének kritikája a néprajztudomány berkein belül meglehetősen gyakori, hiszen a szembesülés a „hagyományos” jelentéssel kényelmetlen szerepeket, gondolkodásbeli sajátságokat jelent. Azonban ez a kritika a legtöbb esetben nem lépi túl az élőlőszóban tett megjegyzéseket, utalásokat. Főként figyelemre méltó, hogy eddig nem született empirikus vizsgálat a „Folklor folklorjáról”. A „hagyományos” néprajz(i)-szemlélet kritikája a kilencvenes évek elején-közepén csúcsondott ki a mára elhíresült *BUKSZ-vitában*. A Niedermüller Péter nevével fémjelzett kritika egyik legfőbb tézise az volt, hogy hiányzik – egy sajátosan elméletellenes szemléletmód miatt – a néprajztudomány jól kidolgozott tudományos modellje, amit jobb híján a „hagyományos” szemlélet helyettesít.<sup>20</sup> Megállapításainak igazságtartalmával, relevanciájával nem foglalkozva csupán ezt a mozzanatot emelem ki.

<sup>18</sup> Schütz – Luckmann: i.m.; Berger – Luckmann: i.m.

<sup>19</sup> Hernádi: i.m.: 26.

<sup>20</sup> Niedermüller Péter: Folklorélmélet és folklorisztikai paradigmák. In: Erdész Sándor – Kriza Ildikó (szerk.): *Folklor és Tradíció III*. MTA NKI, Budapest, 1987, 59–69.; Uő: A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrákutató elméleti dilemmái. *BUKSZ* 1989. december. 79–84.; Uő: Új törekvések a magyar néprajzban. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések*. Ethnica, Debrecen, 1992, 353–369.; Uő: Empirikus kultúrákutató, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In: *A komplex kultúrákutató esélyei a mai Magyarországon*. KVAT füzetek 1. Miskolc, 1993, 27–84.; Uő: Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia esélyei Kelet-Európában. *Replika* 13–14 (1994), 89–129.

Tudományos modell hiányában ugyanis a közgondolkodás „népi modelljei” szinte zavartalanul áramolhatnak be a tudományos vizsgálat területére. Egy népi modell általában a tudományos modellekkel párhuzamosan létezik, azok egyszerűbb, differenciálatlanabb változataként. Itt azonban éppen arról van szó, hogy a két eltérő típusú gondolkodási modell párhuzamossága helyett nagyfokú azonosság áll fenn.<sup>21</sup>

Főleg azok az alapvetőnek tetsző fogalmak tűnnek problematikusnak, amelyek a néprajz alapvető fogalomkészletét alkotják. „A nép a néprajz központi kategóriája” – olvasható a *Magyar Néprajzi Lexikonban*.<sup>22</sup> De mennyire vagyunk képesek tágan kezelni ezt a kategóriát? Kire gondolunk, ha azt mondjuk nép? Melyik az a társadalmi réteg, amellyel a néprajz a leginkább foglalkozik, sugallva ezáltal azt, hogy ez a nép? Mi jelenik meg a közgondolkodásban ennek hatására úgy, mint nép? Az ilyen, egyébként központi tartott fogalmakat a legtöbb néprajzi szöveg ugyanolyan szabadon, „magától értetődő” módon kezeli, mint a közgondolkodás. Ugyanolyan homály, bizonytalanság lengi körül.

Habár Niedermüller utal rá, hogy a „hagyományos” szemlélet a néprajztudomány legnagyobb részének gyakorlatára vezethető vissza, írásai a néprajzi munkák csupán egy részére vonatkozik. A tudománytörténet jelentősebb szereplőit számbavéve, kiderül, mindig is voltak haladó módon gondolkodók, s a mai kutatások nagy része is jelentős mértékben túl van azon, amit ő „hagyományos paradigmának” nevezett. Az azonban könnyen belátható, hogy a közgondolkodást a hagyományos szemlélet uralja a néprajzzal kapcsolatban. Mert hiába vannak kiemelkedő tudósok kiváló kutatásokkal, a tudományos eredmények csak kevésbé jutnak túl a tudományos kutatóműhelyek falain, s még kevésbé lennének képesek megváltoztatni a közgondolkodást. Az pedig már egy másik kérdés, hogy ami néprajzként jut el a nagyközönséghez, milyen csatornákon keresztül teszi ezt, milyen mechanizmusokon keresztül. Azonban nincs sok értelme „felelősöket” keresni, ki tehet róla, hogy a néprajz „hagyományos” képe szüntelenül újratermelődik. A fenti, nyelvvel kapcsolatos, fejtegetések alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy voltaképpen az újratermelés nem csatornához, hanem beszédmódhoz kötött. A néprajz „hagyományos” képének makacs uralkodása a reflektálatlan szó- és fogalomhasználatra vezethető vissza.

\*

Az iménti megállapítás érvényességét többféle módon ellenőrizhetnénk. Többek között elemezhetnénk a *tartalomelemzés* módszereivel a legismertebb és legelterjedtebb néprajzi munkákat, feltételezve, hogy ezek alakítják leginkább a közgondolkodást. Ugyanígy sok eredménnyel kecsegtetne a médiaelemzés is: mi minden bukkan fel a nyomtatott és az elektronikus médiában néprajzként. De ezek mellett írásom egy harmadik utat ismertet. Kutatásunk számára szerencsés mozzanat, hogy a PTE Néprajz Tanszékének tanársegédje, Nagy Zoltán 1995 óta minden évben kérdőívet töltet ki elsőéves néprajz szakos hallgatókkal, motivációikról és ismereteikről faggatva őket. A standard kérdőívek hat kérdése – (1) *Szerinted mi a*

<sup>21</sup> A „népi” vs. „tudományos” modellek viszonyához lásd Gregory Schremp: Folklore and science: inflections of „folk” in cognitive research. *Journal of Folklore Research*. Vol. 33, 1996/3. 191–206.

<sup>22</sup> Kósa László: *Nép*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 3. K–Né kötet, 1987, 711.

*néprajztudomány tárgya, vagyis mi az, amit vizsgál? (2) Van-e sajátos módszere, technikája, vagyis hogyan szerzi és hogyan dolgozza fel anyagát? (3) Mi a szerepe a néprajznak, mint tudománynak? (4) Mi vezetett oda, hogy erre a szakra jöttél? (5) Szerinted mire kellene, hogy kiképezzenek itt? (6) Mit kívánsz majd kezdeni néprajzos diplomáddal? – azon túl, hogy a mi kutatásunk kérdéseire több szempontból is hasonlíttanak, kiválóan alkalmasak annak mérésére, hogy a néprajz szakra való felvétel előfeltételeként előírt szakirodalmi tájékozódás (bizonyos alapvető kézikönyvek anyagának elsajátítása) mennyiben módosít a hallgatók néprajz-modelljén.*

Az elemzés menete a másik forráscsoporthoz hasonló módon történt: ebben az esetben is a válaszokat vettem mintavételi egységeknek, s ugyanúgy bináris értékek segítségével kódoltam őket. Tekintettel arra, hogy ez a forráscsoport egy lényegesen nagyobb adatmennyiségre támaszkodik (kérdésenként közel 80 válaszra, azaz kb. 480 adatra), itt sem térhetek ki a pontosabb részletekre. A legfontosabb tanulságok a következők voltak: (1) az elsőséves néprajz szakosok néprajz fogalma is inkább tárgy-, mintsem módszer-specifikus. Jóllehet, esetükben a fogalom egy egészen más szinten problematizálódik, mint a „köznapi” minta adatközlőinek gondolkodásában, így szinte minden adatközlőnél kimutatható, hogy elsősorban, mint tudományra tekintenek a néprajzra. De olyan tudományként, amely egy sajátos jelenségek körhöz kapcsolódik – a népi kultúra világához. Hogy mit jelent a „népi kultúra” itt is homályban marad, egyértelműnek tételeződik. Erről árulkodik a viszonylag magas számú „nép-”, „népi-” utalás (csak az első kérdésben 81 válaszból 19-szer). Ezen kívül közel 10%-os volt azon esetek aránya, amelyekben a válaszadók a néprajz vizsgálati körét „néprajzként”, „folklorisztikaként” stb. definiálták, azaz – éppúgy, mint a köznapi esetben – a néprajzra jelenségek körként is tekintettek. A vizsgált terület pedig a „hagyományos”, „falusi/vidéki”, főként a „népi” és a „kultúra” fogalmak körül koncentrálnak.

(2) A néprajz kép ebben az esetben is meglehetősen összetettnek mutatkozott, azaz a *fogalmi diffúzió* itt is kimutatható. Sőt, a magasabb ismeretszint miatt jóval több kategória került megemlítésre, de érdekes, hogy az írásos forma ellenére sem nagyon lépte át a konceptuális objektumok száma a kilencet, s legtöbb esetben hét alatt maradt. Ami pedig a differenciáltságot illeti: (3) a forráscsoport alapján egy sokkal *differenciáltabb néprajz-kép* rajzolódik ki a közgondolkodás néprajz-képénél, de még itt is nagyon gyakoriak az általános és reflektálatlan fogalmak (amint azt pl. a „néppel” kapcsolatban az imént láttuk). Feltehető, az ok itt is a közmegegyezések terepére vezethető vissza. (4) Végül meg kell jegyeznünk, bár a kategóriák közötti inkohérenca itt is fellelhető, hogy a tudatosság és a relatíve magas problematizáltság miatt a közbülső viszonyrendszer sokkal logikusabb és szervezettebb.

Látható tehát, a felvételi vizsgára való felkészülés közben – s itt feltételezzük, hogy ez megtörtént –, a néprajz problematizálódásának fokozódásával a néprajz-kép még diffúzabbá, de sokkal differenciálatlanabbá vált, az egyes konceptuális elemek szerveződése logikusabb lett, de az alapvető fogalmak, a magától értetődések területén nem sok változás történt. Ez az oka annak, hogy a kitöltött kérdőívekből kirajzolódó néprajz-kép „hagyományosnak” lenne nevezhető, s ez az oka sok későbbi csalódásnak, hogy az egyetemen nem teljesen azt kapják a hallgatók, amire számítottak. Pedig bekerültek az egyetemre, sikerült a felvételi vizsgájuk, aminek feltétele volt, hogy megismerkedjenek a legalapvetőbb néprajzi szakirodalommal. Vajon hogy lehet, hogy csak elmélyült, de nem változott meg a néprajz-kép útban a köznapi modellektől a tudományosokig?

Korábban sok szó esett már a nyelvi meghatározottságról csakúgy, mint a reflektálatlan szóhasználat következményeiről, amire végső soron visszavezettem a „hagyományos” néprajz-kép állandó újratermelődését. Egy valós ideológiával állunk szemben – a totális ideológia Mannheim-i értelmében.<sup>23</sup> Emberek csinálják, amennyiben beszédükkel folyamatosan és szakadatlanul fenntartják, újraterektik – az ideológia végső soron a kultúrában, társadalomban való lét velejárója, következménye és előfeltétele. Hasonló, mint az „életvilág”: határai nem tudatosulnak, természetesnek és adottnak tűnik; az egyes emberre hagyományozódik és ő szüntelenül tovább hagyományozza. Ahogy az életvilág a „világ”, az ideológia a „tudat”. Mannheim így fogalmaz: „A totális ideológiafogalom általános formájához [...] akkor jutunk el, ha van bátorságunk ahhoz, hogy ne csak az ellenfeleink álláspontját, hanem elvben valamennyit, tehát a *saját álláspontunkat* is ideologikusnak lássuk.”<sup>24</sup> Ilyen értelemben a nyelv is a „léthez-kötöttség” egyik formája. Ezért jelentőségteli alapvető kifejezések „belső horizontját” felvázolni, amely lehetőséget teremt a Mannheim szerint minden tudománnyal foglalkozó számára nélkülözhetetlen „szocioanalízishez” való eljutáshoz.<sup>25</sup>

Addig ugyanis, amíg nem ismerik fel széles körben a (reflektálatlan, de egyáltalán, a) szóhasználat jelentőségét, nem várható semmilyen változás a néprajz-képet illetően sem. Főleg, ha még a közelmúltban kiadott, egyik legalapvetőbb néprajzi kézikönyv elméleti bevezetőjében is a következő folklór-definíció szerepel: „A magyar szóhasználatban a folklór eléggé széles körű fogalomként honosodott meg: elsősorban a *parasztság* szellemi kultúrájának egészét értjük alatta, ezen belül, *főként* a következő területeket: *népköltészet, népzene, néptánc, népszokás, népi játék, népművészet (dísztű- és ábrázolóművészet értelemben)*. Mivel ez a *gyakorlat elméleti nehézségekre nem ütközik*, a továbbiakban mi is ezt követjük.”<sup>26</sup>

Elindultunk tehát a néprajz népi modelljétől, a Folklór folklórájától, s elértünk a tudományos modellek területéig. Természetesen az iménti meghatározás nem azonos a folklóriztika mai folklór-meghatározásaival. De úgy látszik.

---

<sup>23</sup> Lásd Mannheim Károly: *A tudásszociológia*. In: Felkai (szerk.): i.m.: 69–127.

<sup>24</sup> Mannheim: *Ideológia és utópia*. 95–96.

<sup>25</sup> Lásd Felkai: i.m.: 29.

<sup>26</sup> Katona Imre: *A folklór és a folklóriztika általános problémái*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 1998, 16. kiemelés tőlem – H. G.